

KAÇAR HANEDANI DÖNEMİNDE İRAN'DA EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİNİN DEĞİŞMESİ VE YENİ OKULLARIN AÇILIŞI

MANİZHEH SADRİ*

Giriş

İran'da talim ve terbiye ilkçağlardan itibaren başlamıştır. Dünyada en eski okul ve yüksek öğretim merkezlerinden sayılan “Cünd-ü Şapur,” günümüzden 2500 yıl önce İran'da inşa edilmiştir. Cund-i Şapur Üniversitesi'nin kuruluşundan Safevi Devleti'nin kuruluşuna kadar yüksek öğrenim, İran geleneğinde devletlerin himayesine muhtaç olmuş, bu yüzden siyasi gelişmelerle birlikte iniş ve çıkışlar yaşamıştır. İran'ın Batı tarzı eğitim-öğretim ile tanışması Safeviler döneminde başlamışsa da düzensiz ve yavaş şekilde ilerlemiştir. Aslında bu dönemde İran'ın kendi medeniyeti Batıdan daha iyi bir seviyede olmasına rağmen beklenen ilerlemeyi devam ettirememiş, Batıda meydana gelen teknik ve ilmi gelişmeleri bünyesine alıp geliştirememiştir. Tıp ve eczacılıkta Avrupa'dan çok daha ileri bir seviyede olan İran, bunu devam ettirememiştir¹.

XIX. asrın başlarında askeri alanda görülen yetersizliklerin Batıdaki uygulamalarla giderilmeye çalışılması, başka alanlara da teşmil edilerek bilim, sanat ve sanayi ile ilgili Batılı uzmanların istihdamını beraberinde getirmiştir. Batıdan gerek taklit yoluyla gerekse İran'da istihdam edilen görevlilerin teşvikiyle yapılan değişikliklere okullar da eklenmiştir. Bu döneme kadar eğitim-öğretim işleri iki şekilde yapılmıştır. Dinî ilimlerden mantık, usul, fıkıh, kelam, tefsir ve hadis medreselerde öğretilirken, mekteplerde okuma-yazma öğretildikten sonra *Gülistan*, *Bostan*, *Cami-i Abbasi*,

* Yrd. Doç. Dr., İslamî Azad Üniversitesi, Tarih Bölümü, Şebister/İRAN, msadri18@gmail.com

¹ Yunus Kerâmetî, “Ta'lim ve Terbiyet,” *Dâiretu'l Me'ârif-i Bozorg-i İslam XV*, Tahran 2008, ss. 614-631

Evvab-ı Cinân ve *Tarih-i Nadir* gibi kitaplar okutulmuştur. Mekteplerin mekânları yetersiz olduğundan bazen dersler camilerde verilmiştir².

Batı Tazında Açılan Okullar (Yabancı Misyoner Okullarının Kurulması)

Kaçar idaresi döneminde medreselerin dışında Batı tarzında kurulan yeni okulların bir kısmı misyoner okulları olarak açılmıştır. Eğitim ve öğretimde Batının taklit edilmesi uğruna girişilen ıslahatlarda ülkenin dini ve sosyal yapısına dikkat edilmemiş, İran'da istihdam edilen uzmanların ve görevlilerin kendi dini propagandalarını esas alan bu okulların açılmasına kayıtsız kalınmıştır. Misyoner okulları, ihtiyacı karşılayacak modern okullar olarak gösterilmiş, dini, kültürel, siyasi amaçlarla kuruldukları gizlenmiştir. Ulema ve halkın tepkisi göz önüne alınarak yerel okullardan tamamıyla farklı olmamalarına dikkat edilmiştir. Bağlı buldukları ülkelerden her türlü maddi desteği aldıkları için iyi bir alt yapıya sahip olmuşlardır. Ülkedeki dini azınlıkların çocukları için kuruldukları söylenen bu okullar, sadece bu işlevi görmemiş, İran'da menfaat mücadelesine girişen Batılı devletlerin birer rekabet alanı haline gelmişlerdir. Mesela Alman misyonerler 1830'da Tebriz ve Şiraz'da Hıristiyanlar için okular açmışlardır³. Alman görevli Wolf, okulların açılma iznini Abbas Mirza'dan alabilmiştir. Urumiye'de kurulan kız okullarının öğrenci sayısı beş yüzü geçmiştir⁴.

Muhammed Şah zamanında Amerikalı ve Fransız papazlar tarafından yeni misyoner okulları açılmıştır. 1838'de Urumiye'de papaz Perkins, şahtan aldığı ferman ile bir ilkokul açmış; bu okulda öğrencilere dersler dışında halıcılık ve demircilik kursları da verilmiştir⁵. Muhammed Şah, açılmasına izin verdiği okulların tarih, coğrafya, geometri ve mate-

² Ahmed Kesrevi, *Tarih-i Meşrûte-i İran*, 16 Baskı, Emîr Kebîr, Tahran 1991, s. 19

³ Bkz: George Nataniel Curzon, *İran ve Kazıyye-i İran* (Çev. Golam Ali Vahid Mâzenderânî), Tahran 2001.

⁴ Humâ Nâtuk, *Fereng ve fereng meâbî ve Risâle-i İntikâdî Şeyh ve Şuyûh*, Zamâne No, No: 12, (Editör: Mehrdâde Mihriban) Tahran 1986, s. 51; Rich, *Narrative of a Residence in Kordistan* 2, vols, London 1838 Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church in the USA. A Century of Missionary Work in Iran, 1834-1934. Beirut American Press, 1935, pp 1-2; Perkins, Justin, *Historical Sketch of the Mission to the Nestorians*, Boston: American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1866, pp. 8-10.

⁵ *Mecelle-i Yadigâr*, Salise, Sayı: 6-7, s. 66.

matik gibi derslere daha fazla ağırlık vermelerini istemiştir⁶. İran'daki Amerikalılar bu dönemde açtıkları okullar ve gösterdikleri misyonerlik faaliyetleriyle İran'ın kuzeyinde yaşayan Nesturî Hıristiyanları kendi mezhepleri olan Protestanlığa çekmeyi başarmışlardır. Daha da ileri giden Amerikalı görevliler, Nesturî gruplardan istifade ederek bölgedeki Müslümanların mezheplerini değiştirmek için çalışmışlardır. Amerikalı tebliğ heyetinin esas amacı “*İhyâ-yı Ruhânî*” projesiyle Asya'daki İslâm tebliğcilerinin mezhebini değiştirmek olmuştur. Fakat heyetin çabaları sonuç vermemiştir. Çünkü Müslüman halktan bekledikleri yardımı alamadıkları gibi tepkiyle karşılanmışlardır. Halk, okullardaki eğitimin tamamıyla Hıristiyanlığı yaymak için yapıldığını fark etmiştir. Buna rağmen heyet amacından vazgeçmemiş, Urumiye'deki kız okullarının açılmasına muhalif olanlara rağmen dört Nesturî kızdan müteşekkil bir okul açmayı başarmıştır. Okulda dini eğitimin yanı sıra ev idaresi dersleri de verilmiştir. Köylerde de misyoner okullarını yaygınlaştıran heyet, 1840'ta bir matbaa kurarak okuttuğu ders kitaplarını kendisi bastırmıştır. Okuttuğu ders kitaplarının sayfaları arasına Hıristiyanlık propagandasına havi bilgiler yerleştirmiştir⁷.

İran'da ikinci misyoner okulunu Fransız keşiş Ojen Bure 1839'da Tebriz'de açmıştır. Fransız kültür ve dilini İran'da yaymak için okulun bütün masraflarını kendisi karşılamıştır. Çok kısa bir sürede okula olan talep artmış, hatta bazı talepleri geri çevirmiştir. Bure, okulda okutmak için Fransızca grameri Farsçaya çevirmiştir⁸.

Flanden, Bure'ün 1939'da Tebriz'de “Dârü'l-ilmşinasi-i Milel” adında bir okul açtığını, Fransızcanın okulun temel dersi olduğunu ve bu vesileyle İranlıların Avrupa'yla tanıştığını kaydetmiştir. Bure, Amerikalı tebliğcilerin aksine dinî eğitimi okulun Müfredatından çıkarmış, eğitim Müfredatını Fransız okullarının Müfredatı gibi tasarlamıştır. Okulun ders Müfredatında Fars edebiyatı, felsefe ve Avrupa'da okutulan ilimler yer almıştır. Okulun ikinci şubesi İsfahan'da açılmıştır. Ancak buradaki Er-

⁶ *A.g.e.*, s. 60.

⁷ Hüseyin Mahbubi Erdekânî, *Tarih-i Müessesât-ı Temedüin-i Cedid der-İran I*, Danişgah-ı Tahran 1370, s. 241.

⁸ *Eugene Napoleon Flandin, Sefernâme-i Eugene Flandin be İran der Salhâ-yi 1840-1841* (Çvr. Hüseyin Nur Sâdîki), İsfahan 1945, s. 70.

meni kilisesi şiddetle karşı çıkmıştır. Bure, İran'dan ayrıldıktan sonra Tebriz'deki okul kapatılmıştır⁹.

Teufan adındaki bir diğer Fransız keşiş ise Urumiye'de okul açmıştır. Ancak buradaki Amerikalı misyonerler okulun faaliyetine engel olmuşlardır. İngiliz ve Amerikalıları arkalarına alan Ermenilerin de Fransız okullarına karşı hareketleri olmuştur. Nitekim İsfahan'da oturan bir Ermeni tüccarın yardımıyla okul açmışlardır. Tebriz Ermenileri ise bundan kısa bir süre sonra Nâsirü'd-din Şah'a okul açma başvurusunda bulunmuş ve Şah da onlara izin vermiştir¹⁰.

1863'te "Saint Louis" adında bir okul Tahran'da açılmıştır. 1866'da Fransız "Saint Joseph" kız kardeşler Urumiye, Selmas, Tebriz ve İsfahan'da kendi adlarına okul açmışlardır. 1872'de Amerikan Erkek Okulu Tahran'da açılmıştır. 1875'de Saint Joseph kız kardeşler bu defa Tahran'da kız okulu açmışlardır. Dieulafoy'ya göre, bu okullarda dil, felsefe, muhtasar tarih ve coğrafya eğitimi verilmiştir¹¹. Kaçar idaresinin bu okullara karşı tutumu sarîh olmamıştır. Muhammed Şah ve devletin diğer makamları misyonerlerin niyetlerinden haberleri olmuş ve sadece onların diplomatik etkileriyle ilgilenmişlerdir. Muhammed Şah, okulların Batı dilleri, fen ve teknolojisi konusunda İran'a faydalı olacağına inanmıştır. Ayrıca misyoner okullarının öğrenciyi dışarıya karşı koruma politikasında yardımcı olmuştur. Şah, misyoner okullarını koruması sebebiyle üç önemli güçten *vezirler*, *saraylılar* ve *ulema* sınıfından tepki almıştır. Okullar Müslüman halka karşı kapalılıklarını sürdürerek tepkinin önünü kesmişlerdir. Amerika, İngiltere, Fransa ve İran Hıristiyanları tarafından kurulan okulların birbirlerine karşı rekabetleri olmuştur¹².

İran'da bu okulların sayısı 1860'tan itibaren artmış; artışın en çok olduğu yerler şehirler olmuştur. Yukarıda adı geçen ülkelerin kendi dini,

⁹ Hüseyin Mahbubi Erdekânî, *Mukaddimê der-Bâb-i Âşinâi-yi İran bâ-Mezâhir-i Temeddün-i Garb*, Defter-i Mutâleât ve Bernâme-rîzi-yi Ferhengî, Tahran 1974, ss. 45-46.

¹⁰ Tarihçe-i Me'ârif-i İran, *Mecelle-i Ta'lîm ve Terbiyet*, Yıl: 4, no: 6, ss. 361-362.

¹¹ Dieulafo Jane, *Sefâretnâme-i Madam Dieulafo*, (Çvr. Muhammad Ferahveşi), Tahran 2003, s. 119.

¹² Vazken Ghougassian, *The Emergence Of the Armenian Diocese of New Julfa in the Seventeenth Century*, Atlanta 1998, ss. 125-156; Humâ Nâtik, *Medâris-i Fransevî der İran 1837- 1921 ba Mukedemi-ı Feridun Âdemiyet*, Tahran 2001, s. 167.

siyasi ve ticari menfaatleri için bu okullara para aktarmaları, bina yapımı ve görevli istihdam etmelerini kolaylaştırmıştır. Amerikalı ve Avrupalı misyonerlerin en çok faaliyet gösterdikleri yerler Urumiye ve Selmas şehirlerinin de içerisinde bulunduğu Azerbaycan eyaleti olmuştur. 1873'te Presbyterian Derneği, Ermeniler için iki kız okulu tesis etmiş ve daha sonra bu iki okul birleştirilmiştir. Bu şekilde Müslüman ve Ermeni kızlar için akşam ve gündüz gidilebilecek bir okul haline getirilmiştir. 1874'te "**İran Beetele**" adında gündüz eğitim veren bir kız okulu açılmıştır. Amerikalı misyonerler Hemedan ve diğer şehirlerde okullar açmak için merkezler kurmaya başlamışlardır. Okullarda yapılan faaliyetleri gizlemek için sağlık hizmeti vermişlerdir. 1875'te açılan "*St. Joseph Kız Okulu*" okuma ve yazma, terzilik ve ütücülük meslek eğitimi vermiştir. Ayrıca Fransa'nın tarihi ve coğrafyası da öğretilmiştir¹³.

İngiliz misyonerlerin faaliyetleri ise daha çok İsfahan, Kirman, Yazd ve Şiraz gibi güneydeki şehirlerde yoğunlaşmıştır. Bu faaliyetler 1862'ten sonra misyoner ve eğitimci Robert Bruce'un gelişiyle İsfahan Culfa'da yoğunlaşmıştır. Robert, George Jozef'ten görevi devralmış, Şahın kendisini desteklemesiyle rahat davranmıştır¹⁴.

Ermeniler de Amerikalı, Fransız ve İngilizler gibi, Avrupa tarzı okullar tesis etmek için harekete geçmişlerdir. 1875'te Tebriz'de açılan okullarda Ermenice, Fransızca ve Farsçanın dışında tarih, matematik ve dinler dersleri verilmiştir. Okulların öğretmenleri daha çok Kafkas Ermenilerinden oluşmuştur. Tebriz'de 1879'da Ermeni Kız Okulu açıldıktan sonra Tebriz'deki "*Encümen-i Zhenân-ı Hayrsever Ermeni*," 1890-1891'de okulların açılmasını teşvik ettiği gibi öğrencilere burs, elbise ve zaruri malzeme vermiştir¹⁵.

Fransa'nın desteğiyle açılan "*Fransa İttifak Derneği*" ve "*Fransa İttifak Medresesi*" başlangıç seviyesinden orta seviyeye kadar Fransızca sertifika eğitimi vermiştir. Okulda öğrenimlerini tamamlayan İranlı öğrenciler, buradan mezun olduktan sonra yüksek tahsillerini Fransa'da

¹³ M. Erdekâni, *Tarih-i Müessesât*, s. 367.

¹⁴ Monika M Ringer, *Âmûziş, Dîn ve Gofstemân-i İslâh-i Ferhengî der Devrân-i Kâcâr* (Çvr. Mehdi Hakikathâh), Tahran 2002, s. 145.

¹⁵ *A.g.e.*, s. 147.

sürdürmüşlerdir. Okulda dil eğitimi ve Fransız edebiyatı öğretilmiştir. Ayrıca hesap, tarih, coğrafya, felsefe, Farsça ve Arapça öğretilmiştir¹⁶.

İran'daki misyoner okulları ciddi muhalefete rağmen XIX. asır boyunca ve XX. asır başlarına kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Okulların öğrencilerini ekseriyetle İranlı Hıristiyan ve Yahudiler oluşturmuştur. Fransız okullarındaki Müslüman öğrencilerin sayısı önemli derecede artmıştır. Çünkü bu dönemde zengin ve saraylı kısım arasında yayılan Avrupa eğitimi ve sosyal yaşantı sevdası bu kesimin buraya yönelmesini sağlamıştır.

İran'da Yeni Kurulan Devlet Okulları

İran Dârü'l-Fünûnu, Tokyo Dârü'l-Fünunu'ndan yirmi yıl önce ve İstanbul Dârü'l-Fünunu'ndan üç yıl sonra kurulmuştur. Sadrazam Emîr Kebîr (1848-1851) tarafından Dârü'l-Fünun'un kurulması, İran'ın eğitim sisteminde bir dönüm noktası olmuştur. Bu okulun kurulması fikri, sadrazamın Rusya'ya yaptığı bir kısa yolculuk ve Osmanlı'daki uzun memuriyeti sırasında oradaki teknik, sanayi ve askeri okulları görmesi ile başlamıştır. Ona göre askeri ve teknik ihtiyaçlar öncelikli olmuştur¹⁷. Feridun Âdemiyet, İran'daki Dârü'l-Fünun'un inşasında, 1847'de İstanbul'da kurulan aynı okulun ilham kaynağı olduğunu söylemiştir. Sadrazamın Rusya'da muhtelif akademi ve okullara hayran kaldığını, ancak esas ilham kaynağının İstanbul'daki okul olduğunu kaydetmiştir¹⁸. Sadrazam, Dârü'l-Fünun'un kurulmasıyla devletin eğitim kadrosunun hazırlamak, idari ve askeri reformların uygulanmasında devleti yetkili hale getirmek ve Avrupa ile ilişkiler sebebiyle ortaya çıkacak yeni diplomatik sorunları karşılamak istemiştir. 1852'de kısmen de olsa bu merhaleye geçilmiştir. Okulun müfredatı daha çok askeri olup öğrencilerin yalnız %18'i matematik ve fizik, % 19'u tıp ve % 5'i mineraloji eğitimi görmüştür. Geriye kalanların hepsi askeri öğretim görmüşlerdir¹⁹. Dârü'l-

¹⁶ Humâ Nâtk, *Kârname-i Ferhengî der İran*, Tahran 1996, ss. 94-96.

¹⁷ Abbas İkbâl Aştîyânî, *Mirza Takî Han Emîr Kebîr* (Tahkik: İrec Afşar), Tahran 1961, s. 157.

¹⁸ Feridun Âdemiyet, *Emîr Kebîr ve İran*, Tahran 1983, s. 353.

¹⁹ *Vekayi-i İttifakiye*, No: 44, Sal: 1852.

Fünun, bünyesinde çalışan Avrupalı görevliler sebebiyle Batı tarzı eğitime geçişin basamağı olmuştur²⁰.

Dârü'l-Fünun'un öğretim dili Fransızca olduğundan Avusturyalı öğretmenler zorluk çekmiştir. Bu zorluğu ortadan kaldırmak için ders kitapları Farsçaya çevrilmiş ve böylece tercüme faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Tercüme edilen kitaplar okulun matbaasında basılmıştır. Kitapların masrafları okulun 7.750 tümen olan yıllık bütçesinden karşılanmıştır. Okulun bütçesi İstifa Nezareti'nde olup Ulum ve Telgraf Nezareti'nin bütçesinden buraya para aktarılmıştır²¹. Bu aktarılan paralar ile okulun içerisinde mum, barut ve kâğıt atölyeleri, fotoğraf stüdyosu, eczane, fizik ve kimya laboratuvarları açılmıştır²². Okulda batılı öğretmen ve subayların istihdam edilmesi sebebiyle başlangıçta Hariciye Nezareti'ne bağlanmış²³ ve o idarenin temsilcisi tarafından idare edilmiştir²⁴.

Ülüm (Bilimler) Bakanlığı'nın başına İ'tizadu's-saltana'nın getirilmesi Dârü'l-Fünun'un itibarının artmasına sebep oldu²⁵. Çünkü 1858'de okuldan mezun olan bir grup öğrenci ile birlikte reform hareketlerine girişmiştir. Gazeteler bu reformları ittifakla abartarak yazmışlardır. Saray ve devlet adamlarının Avrupa tarzında eğitilmeleri gerektiğine dair yazılar yayınlamaya başlamışlardır²⁶. İ'tizadu's-saltana, yayınladığı bir bildiri ile İran'ın ilerlemesinde Dârü'l-Fünun'un rolünü vurgulamış, kanunların düzeltilerek Avrupa tarzında eğitimin verilmesine imkân verilmesini istemiştir. Devlet kademelerine yetenekli insanların yetiştirilmesinde mihver olmasını sağlamıştır. 1864'te okulun kütüphanesini Farsça ve yabancı dildeki kitaplarla donatmıştır. Okulun öğretmenleri tarafından

²⁰ Mehdi İshrâkî, *Dârü'l-Fünun: Goftari der Hüviyet-i Dârü'l-Fünun ve Cáygâh-i Ân der Tarih-i Muasır-i İran, Pejuheşkedey-i Telim ve Terbiyet*, 2. baskı, Tahran 2007. s. 19.

²¹ Muhammed Hasan Han, *Târih-i Muntazam-ı Nâsirî III*, (Tahkik: Muhammed İsmail Rizvani), Tahran 1984, s. 282.

²² Ringen, A.g.e, ss. 89-91.

²³ Meryem Ekhtiari, *The Dar al-Fonun Educational Reform and Cultural Development in Qajar Iran*, New York University 1994, p. 133.

²⁴ Rıza Kuli Han Hidayet, *Hâtrât*, Tahran 1984, s. 63.

²⁵ İkbâl Yağmâyi, *Medrese-i Dârü'l-Fünun*, Tahran 1997, s. 77.

²⁶ *Vekâyi-i İttifâkiye*, No: 458, Sal: 1860.

tercüme edilen ve ders kitapları olarak okutulan kitaplar da kütüphaneye dâhil edilmiştir. Okul kütüphanesi Muhammed Ali Şah döneminde sadrazam Alaü'l-mülk tarafından milli kütüphaneye eklenmiştir²⁷.

Nâsiruddin Şah'ın özel doktoru Feuvrie, 1891'de Dârü'l-Fünun'da matematik, coğrafya, astronomi, fizik, kimya, mineraloji, jeoloji, boyama ve çizim, askeri teknikler (tophane ve piyade), tıp, Farsça, Arapça, Fransızca, İngilizce ve Rusça gibi dersler verildiğini kaydetmiştir. Öğrencilerin deney yaptıkları bir laboratuvar olduğunu, cerrahî operasyonların yapılmasına hurafelerin engel olduğunu da söylemiştir²⁸. Ancak 1853'te Tahran'da yaşayan bir yabancı'nın şüpheli ölümü üzerine akrabalarının isteği ile ölüm sebebini belirlemek için Dârü'l-Fünun'daki cerrah Doktor Polak, tıp öğrencilerinin huzurunda ölen kişinin vücuduna cerrahi operasyon uygulamıştır²⁹. 1881'de yaygın hale gelen veba ve çiçek hastalığı gibi hastalıklardan korunma ve bunları önlemek için Dârü'l-Fünun'a bağlı "*Meclis-i Hıfzı's-sıhha*" ismiyle bir dernek kurulmuştur. Derneğin üyeleri İranlı ve yabancı doktorlardan meydana gelmişti. Derneğin ilk toplantısında vebanın Irak'ta yaygın hâle gelmesinin sebebi ele alınmış, hastalığın İran'a sıçramaması için Buşehr limanı karantinaya alınmış ve doktorlardan bazıları Batı sınırı ile Güneydeki limanlara gönderilmiştir. Dernek üyeleri ülkenin sağlık durumunun iyileşmesi için hükümete önerilerde bulunmuşlardır. Ayrıca görülen her hastalıkla mücadele etmenin yollarını gösteren broşürler basıp dağıtmıştır³⁰.

Nâsirü'd-din Şah, ilk başlarda destek verdiği Dârü'l-Fünun'a daha sonra aleyhteki devlet adamı ve ulemanın etkisiyle desteğini çekmiştir³¹. Şahın bu kararı almasında okulun İslâm akidesine karşı tehlikeli faaliyetlerinin artması da etkili olmuştur. Ancak kapatma yoluna gitmeyerek kontrolüne almaya çalışmıştır. Ulema, Avrupa tarzı eğitim adı altında

²⁷ İ. Yağmâyi, *a.g.e.*, ss. 78-79.

²⁸ Joannes Fauvrie, *Se Sâl der Derbâr-i İran* (Çvr. Abbas İkbâl), Tahran 1972, s. 129.

²⁹ Muhammed Necmâbâdi, *Tıbb-ı Dârü'l-Fünun ve kutub-ı Dersi-yi Ân* (Tahkik: Kudretullah Rüşenî Zâfârânlu) *Danışgâh-ı Tahran* 1975, s. 207.

³⁰ *Rûzname-i İran*, no: 245, Sal: 1881.

³¹ Hüseyin Mekki, *Şîndegâni-yi Mirza Takî Han-ı Emîr Kebîr*, Tahran 1994, s. 324.

verilen eğitime karşı çıkmıştır. Okulda verilen Batı nazariyelerinin İslam dünyasına ters düştüğünü görmüştür. Modern eğitimin ateistliğe yol açacağı endişesini taşımışlardır³². Aslında Avrupa tarzı eğitimin İran'da yerleşmesi dini kurumların hepsini korkutmuştur. Zira burada verilen eğitim tamamıyla mekteplerden farklı bilgileri içermiştir. Verilen dersler sadece sosyal mevkilere ulaşmada yeni yollar sunmuştur.

Tebriz'de Dârü'l-Fünun'a benzeyen Darü's-saltana açılmıştır. Bu okulun idareciliğini Dârü'l-Fünun mezunlarından Muhammed Sâdık Han serhengi yapmış, Dârü'l-Fünun'da verilen ilim dalları aynı şekilde bu okulun müfredatında da yer almıştır. Okulun öğretmenleri Tahran'daki Dârü'l-Fünun mezunları arasında seçilerek aynı tarz eğitimin devamı istenmiştir³³. Okulun eğitim Müfredatında Fransızca, tıp, geometri, piyade, tophane ve Farsça yer almıştır³⁴. Ahtar gazetesi, o dönemde okul ile ilgili verdiği bilgide, okulun durumunun iyi olmadığı ve öğretmen sıkıntısı çektiğini kaydetmiştir³⁵. Sonraki yıllarda öğrencilerin azalması ve okulun 1894'te kısa süreliğine kapatılması, bu okula olan ilginin azaldığını göstermiştir³⁶. Daha sonra "*Medrese-i Muzafferiye*" ismiyle tekrar açılmıştır. Bu yeni okulun müfredatında Farsça, Arapça, tıp, matematik, geometri, muhasebe, coğrafya, Fransızca ve hat sanatının verilmesi kararlaştırılmıştır. Okul müdürü Gerûsî ve Mirza Cihangir Han Tahran'a gittikten üç yıl sonra 1897'de bir daha açılmamak üzere kapatılmıştır³⁷.

İran'da açılan yeni okullardan bir diğeri de Müşiriye Okulu olmuştur. Bu okul sadrazam Hacı Mirza Hüseyin Han (Sipehsâlâr) zamanında coğrafya ve Batı dillerinde eğitim vermek için açılmıştır. Muhammed Hasan Han'ın açılıştaki desteği olmuştur³⁸. "*Medrese-i Humayun*"

³² Kamran Arjomandi, "The Emergence of Sciency in Iran: Controversies Surrounding Astrology and Modern Astronomy in the Mid-Nineteenth Century," *Iranian Studies*, Volume: 30/1-2 (1997), pp. 5-24.

³³ Hüseyin Umîd, *Târih-i Ferheng-i Azerbaycanî*, Tebriz 1953, s. 30.

³⁴ *A.g.e.*, s. 29.

³⁵ *Rûznâme-i Ahtar*, no: 36/8, Sal: 1882.

³⁶ Umîd, *a.g.e.*, s. 34.

³⁷ *A.g.e.*, s. 80.

³⁸ Muhammed Hasan Han, *Mîr'âtü'l-Buldân*, be-kûşîş-i Pertev Nûri ve Muhammad Sipanlu, III, Tahran 1985, s. 162.

isimli askeri okul ise Savaş Bakanlığı'na bağlı 1883'te İsfahan'da açılmıştır³⁹. 1897'de Kirman'a bağlı "Çalyas" köyünde bir kız okulu açılmıştır. Okulun açılışı devlet bütçesiyle yapılmıştır⁴⁰.

1898'de modern okulların kurulması amacıyla Tahran'da "Encümen-i Tesîs-i Mekâtib-i Millîye-i İran" adında bir meclis kurulmuştur. Bu meclis, "Encümen-i Maarif" adıyla da anılmıştır. Eğitim alanında büyük reformlara vesile olan meclis, yeni okulların açılması için büyük çaba sarf etmiştir. Her ne kadar açılan yeni okulların çoğu meclisten müstakil olarak kurulsada bu okulların kurucuları genellikle Encümen-i Maarif üyeleri olmuştur.

Encümen-i Maârif'in 1899'dan itibaren ayda iki defa neşredilen "Rûznâme-i Maârif" isimli gazetesinde sadece okullar ve milli mekteplerin genel faydaları yazılmıştır. Ayrıca encümenin milli mekteplerin kurulmasındaki başarısının din ve devletin ilerlemesinde en iyi vesile olduğunu anlatılmıştır. Aynı şekilde milletin ihyasında da en büyük sermayenin yeni okullar olduğu kaydedilmiştir. Encümen-i Maârif, İran'ın Tahran dışındaki şehirlerinde okullar açmıştır⁴¹. Ancak encümen aracılığıyla yeni okullar açmayı siyasi ikballeri için kullananlar da olmuştur⁴². Bu durum zamanla rekabet şeklini alarak eğitim-öğretim işlerini olumsuz etkilemiştir. Encümen üyeleri arasında bölünmeye de sebep olmuştur⁴³. Encümen içindeki bölünmeyi ve ihtilafları bertaraf etmek için bir iç nizamname hazırlanmıştır. Bütün olumsuzluklara rağmen kitapların tercüme edilmesinde büyük hizmetleri olmuş, İran Milli Kütüphane'sinin kurulmasında etkili olmuştur⁴⁴. Maarif Encümeni, 1901'de kapandıktan sonra Ulum Bakanı'nın çabalarıyla "Şûrâ-yi Âli-yi Maârif" kurulmuştur⁴⁵.

³⁹ H. M. Erdekani, *a.g.e.*, s. 367.

⁴⁰ Tarihçe-i Maârif-i İran, *Mecelle-i Ta'lim ve Terbiyet*, No: 6, Sal: 4, ss. 361-362.

⁴¹ *Rûznâme -i Maarif*, No: 1, Sal: 1899, s. 1.

⁴² Yahyâ Devletâbâdî, *Hayât-i Yahyâ I*, Tahran 1992, ss. 197-198.

⁴³ *A.g.e.*, s. 216.

⁴⁴ *A.g.e.*, ss. 214-216.

⁴⁵ *A.g.e.*, s. 286.

Milli Okullar

Bundan önce bahsettiğimiz okullara daha çok eşrafın, ayanların, aristokrat ailelerin çocukları gitmiştir⁴⁶. İran'da Avrupa tarzı ilk millet okulları Mirza Hasan ismiyle başlamıştır. Mirza Hasan Rüşdiyye, Tebriz'de ilim ile işgal eden bir ailenin çocuğu olarak doğmuş, sarf, nahiv ve fıkıh eğitimi almıştır. Dini eğitiminin devamı için Irak'ın Necef kentine gitme niyetinde iken okuduğu bir makale, fikri yapısını değiştirmiştir⁴⁷. Bu yüzden dini tahsil hayatından vazgeçmiştir. 1881'de okumak, araştırmak, alfabeyi öğretmek ve yeni eğitim yollarını bulmak için Beyrut'a gitmiştir. Lübnan'da iki yıl boyunca Fransızların kurduğu Dârü'l-Mu'allimin'de modern eğitime devam etmiştir. Daha sonra eğitimini tamamlamak için Mısır ve İstanbul'a giderek Rüşdiyye ve idadi okullarının eğitim sistemi üzerine çalışmıştır. Ancak buralardaki eğitim sistemini karışık gördüğü için takip edeceği yeni eğitim ve öğretim planlarını çizmeye başlamıştır. Yeni alfabenin öğretim tarzını öğrendikten sonra Erivan'a gitmiştir. 1884'te İran'ın Avrupa tarzı ilkokulunu Kafkaslardaki Müslüman çocukları için kurmuş ve burada kendi icadı olan sesli alfabeyi öğretmeye başlamıştır. Yayınladığı “*Vatan Dili*” isimli kitap ile Türkçeyi öğretmiştir. Bu tarzda öğrencilere okuma ve yazmayı 60 saatte öğretmiştir⁴⁸.

Mirza Hasan Rüşdiyye, Nasirü'd-din Şah'ın ikinci Avrupa seyahati dönüşünde şahın geçeceği yolun kenarında aynı tip elbiseler giydirdiği öğrencileri sıraya dizmiştir. Nasirü'd-din Şah, bunu gördükten sonra Hasan Mirza'dan bu tarz okulların İran'ın değişik şehirlerinde açmasını istemiştir. Fakat kendi çıkarlarının tehlikeye düşeceğini anlayan saray erkânı, Avrupa tarzı eğitimin benimsenmesiyle İran'ın düzeninin bozulacağını şaha söyleyerek onu korkutmuşlardır. Şah, bundan sonra Hasan Mirza'yı himaye etmekten vazgeçmiştir. Erivan'da gözaltında tu-

⁴⁶ Rüşdiyye okulların ismi Osmanlıdan alınmıştır. Bu yüzden “Maarifin yaşlı ustadı” Mirza Hasan Rüşdiyye soy ismiyle tanındı.

⁴⁷ O günlerde İstanbul'da Fars dilinde “*Ahter*” gazetesi çıkıyordu. *Ahter* gazetesinin bir sayısında alfabe, öğretim tarzı ve yeni eğitim den bahseden bir makale vardı. Bu makalede şu şekilde bir açıklama vardı: “Yabancı bölgelerde her bin kişiden 10 kişi okuma yazma bilmiyor. Ama İran'da bunun tersine her bin kişiden sadece 10 kişi okuma yazma biliyor. Bu geri kalmışlığın sebeplerinden biri Fars dilinin öğrenilmesindeki zorluktur.”

⁴⁸ Fahreddin Rüşdiyye, *Ẕindegînâme-i Pîr-i Mâarif-i Rüşdiyye-i Bonyângoẓâr-ı Ferheng-i Novîn-i İran*, Tahran 1991, s. 20.

tulan Hasan Mirza, Şah Tahran'a döndükten sonra bazı devlet görevlilerinin desteğiyle Tebriz'de bir okul açmak için şahtan izin almıştır. 1888'de ilk umumi ilkokulu Tebriz'in Şişkilan Mahallesi Misbâhü'l-mülk Camii'nde açmıştır⁴⁹. Ancak bu okulun ömrü sadece bir sene sürmüştür. Mirza Hasan Rüşdiyye Tebriz'den Meşhed'de sürgün olarak gitmiştir. Meşhed'de okul açmaya çalışan Mirza Hasan, iftiralar yüzünden bu okulun da kapatılmasına mâni olamamıştır. Altı ay sonra tekrar Tebriz'e dönmüş ve çarşı civarında tekrar bir Rüşdiyye Okulu açmıştır. Ancak Sadikiyye Medresesi'nin öğrencileri Rüşdiyyenin başarılı okuma ve yazma eğitiminden korkmuşlardır. Daha sonraki beş yıl içerisinde Mirza Hasan'ın açmış olduğu okullar defalarca kapatılmıştır. Neticede Mirza Hasan Rüşdiyye, Meşhed'e kaçmış, bir defasında okulun öğrencilerinden biri yaralanmıştır⁵⁰. Öğretmen yetiştirmek için açtığı Rüşdiyye okullarının yanı sıra yaşlı insanlar için "*Ekâbir*" ismiyle okullar açmış, altmış saat gibi kısa bir sürede okuma-yazma öğretmiştir⁵¹.

Mirza Hasan Rüşdiyye'nin Tebriz'de okul açma işinde Abdu'rrahim Talibof yardımcı olmuştur. Ayrıca Nizam Gerrusi ve Mirza Ali Han mali yardımda bulunmuştur. Bu yardımlarla yüz fakir öğrenci okula kabul edilmiştir. Okuldan mezun olan öğretmenler batılı tarzda eğitim vermeye başlamışlardır⁵². 1898'de Eminü'd-devle'nin yardımıyla Tahran'da açılan okula dört yüz öğrenci alınmıştır. Çocuklarına batılı tarzda eğitim vermek isteyen zenginler kayıt sırasında belli miktarda (3 tümen) para ödemişlerdir. Okulun ihtiyaçları ve fakir öğrencilerin masrafları zenginlerden karşılanmıştır⁵³. Ayrıca yeni okulların açılması için "*tesis-i mekâtib*" ismiyle bir dernek kurulmuştur. Ancak bu okullara karşı olanlar Eminü'ssultan'ın sadrazam olmasıyla bekledikleri fırsatı yakalamıştır. Ulema, okulların kapatılması yönünde risaleler yazmaya başlamıştır⁵⁴.

⁴⁹ Şemseddin Rüşdiyye, *Sevanih-i Ömr, Neşri Tarihi*, Tahran 1983, s. 31.

⁵⁰ F. Rüşdiyye, *a.g.e.*, s. 28.

⁵¹ *Rûznâme-i Nâsirî*, no: 11/1, Sal: 1894, s. 90; F. Rüşdiyye, *a.g.e.*, ss. 30-31.

⁵² Ümid, *a.g.e.*, s. 48.

⁵³ F. Rüşdiyye, *a.g.e.*, ss. 42-43.

⁵⁴ Muhammed Nâzımü'l-islâm Kirmânî, *Târih-i Bidâri-yi İran III*, Tahran 1985, s. 174.

Kuma'a sığınan Rüşdiyye, Muzafferü'd-din Şah tarafından Tahran'a davet edilerek himaye edilmeye başlanmıştır⁵⁵.

Yeni okulların açılması için Mirza Seyyid Muhammed Tabatabai de çalışmıştır. “*Medrese-i İslâm*” isimli okul açan Tabatabai, müdürlüğünü kendi oğluna vermiştir⁵⁶. Tabatabai'nin okul açma işi ulemanın yeni okullara karşı olan olumsuz tavrını değiştirmiştir. Daha sonra Şeyh Hadi Necmâbâdi bu işe atılmıştır⁵⁷. Böylece ilkokulların kurulmaya başladığı 1863'ten beri çok kısa bir süre içerisinde Tahran, Tebriz, Buşehr, Reşt, ve Meşhed şehirlerinde 21 okul açılmıştır. 1870'e gelindiğinde yeni okul açılmayan şehir kalmamıştır. 1890'dan sonra Rüşdiyye okullarının dışında başka okullar açılmaya başlanmıştır⁵⁸.

Muzafferü'd-din Şah döneminde “*Medrese-i Muzafferi*” ismiyle yeni bir okul açılmıştır⁵⁹. “*Medrese-i Şeref*” ise fakir öğrenciler için kurulmuş, yaklaşık iki yüz fakir öğrenci alınmıştır. Bu okul 1903'te “*Şeref-i Muzafferi*” ismini almıştır. 1898-1899 arasında dört ayrı okul daha açılmıştır. Hesap, cebir, geometri ve Fransızcanın öğretildiği “*Terbiyet*” okulu özel okul statüsünde açılmışsa da devletten mali yardım almıştır⁶⁰. Tahran'da Tefrişi tarafından açılan “*Medrese-i Edeb*” okulu, ilkokul ve ortaokul olarak öğrenci almıştır. Daha sonra ilkokul kısmının kaldırılmasıyla sadece ortaokul olarak devam etmiştir⁶¹. 1898'de açılan “*Medrese-i Daniş*” ise marangozluk ve ayakkabıcılık gibi meslekleri öğretmiştir⁶². Aynı tarihte Tahran'da ilkokul ve ortaokul olarak açılan “*Medrese-i İlmiye*,” Arapça, matematik, biyoloji ve Batı dilleri eğitimi vermiştir⁶³. Mirza Gıyâsu'd-din Edib Kâşânî tarafından kurulan “*Medrese-i Ekâbir*” ise yaşlılara birinci ve ikinci sınıfta eğitim vermiştir. İkinci sınıftan sonra tahsile devam etmek isteyen

⁵⁵ *Mecelle-i Yâdigâr*, No: 3, Sal: 10, s. 13.

⁵⁶ Mehdi Melikzâde, *Tarih-i İnkılâb-ı Meşrutiyet-i İran III*, Tahran 1371, s. 120.

⁵⁷ A. Kesrevi, *a.g.e.*, s. 38.

⁵⁸ Y. Devletâbâdi, *a.g.e.*, s. 194.

⁵⁹ N. Kirmânî, *a.g.e.*, s. 235.

⁶⁰ Sipehr, *a.g.e.*, s. 276.

⁶¹ Y. Devletâbâdi, *a.g.e.*, ss. 302-303.

⁶² *a.g.e.*, s. 291.

⁶³ H. M. Erdekani, *Tarih-i Müessesat*, ss. 379-384; Y. Devletâbâdi, *a.g.e.*, s. 194.

iştiyaklı öğrencilere ise Fransızca ve Fars edebiyatı eğitimi verilmiştir⁶⁴. Öğrencilerden hiçbir ücret almayan “*Mekteb-i İhsânî*,” Arapça, İslâm hukuku, matematik ve astronomi eğitimi vermiştir⁶⁵. Mirza Kerim Han tarafından açılan “*Medrese-i Hayriye*” sadece yetim çocukları almışlardı. Bu okulda okuyan çocuklar yatılı olarak kalmıştır⁶⁶. Yaklaşık yirmi yetim çocuğu himaye etmiştir⁶⁷. Mirza Kerim Han, öğrencilerin masraflarını karşılamak için Mâzenderân, Demâvend, Tahran ve Şimrân’daki mülklerinin çoğunu okula vakfetmiştir⁶⁸. Şah da okulun yakıt masraflarını karşılamak için bir taşkömürü madeninin gelirini tahsis etmiştir⁶⁹. Tahran’ın Hacı Şeyh Hadi sokağında beş bin metre karelik bir alanda çeşitli binalardan müteşekkil olan “*Hayriye İytâm Okulu*”nda mutfak, çay ocağı, çocuk ve bakıcıları için yurt, spor sahası, demircilik ve marangozluk atölyeleri yer almıştır⁷⁰.

1899’da Tahran’da açılan “*Medrese-i Sâdât*” okulunun yöneticiliğini Muhammed Ali Laricâni ve Seyid Nasrullah Ahevî, müdürlüğünü ise Seyyid Celil Halhali yapmıştır. Bu okul sadece fakir ve seyt çocuklarına ücretsiz eğitim vermiştir. Devletâbâdi’ye göre bu okul Encümen-i Maarif’in eğitim kurallarına bağlı kalmamak için ondan yardım talep etmemiş, halktan yardım toplamıştır⁷¹.

“*Medrese-i Ülüm ve Siyasi*,” yüksek öğretim okulu olarak açılmıştır. Bu okulun amacı, Dârü’l-Fünun gibi devlet adamlarını yetiştirmek olarak belirlenmiştir. Okulun eğitim Müfredatı Dârü’l-Fünun’un aksine dışişleri bakanlığının ihtiyacına göre hazırlanmıştır. Okula giriş imtihanında Arapça sarf ve nahiv, matematik, hattatlık, imla ve kompozisyon

⁶⁴ Y. Devletâbâdi, *a.g.e.*, ss. 222-240.

⁶⁵ Sipihr, *a.g.e.*, s. 266.

⁶⁶ Y. Devletâbâdi, *a.g.e.*, ss. 184-186.

⁶⁷ Abdülhüseyin Sipihr, *Mirâtu’l-Vekâyi-i Muzafferî ve Yâddâştâ-yi Melikü’l-Müverrihîn* (Tahkik: Abdülhüseyin Nevâi), Tahran 1989, s. 156.

⁶⁸ *Râznâme -i Şeref ve Şerafât*, No: 44. Sal: 1899, s. 544; İhtişâmü’s-saltana, *Hâtirât-ı İhtişâmü’s-saltana*, (Tahkik: Muhammed Mehdi Musevi), Tahran 1988, s. 348.

⁶⁹ Mehdi Melikzade, *Nigâhi be Umûr-i Hayriye der Devre-i Kaçar*, Rey 2006, s. 101.

⁷⁰ İsmet İsmâili, “Gozâriş ez Bünyâd-i Mevkûfât-ı Serdâr Firuzkûhi, “*Vakf-ı Mirâs-ı Câvidân*, Sal: 3/3-4, Sal: 2006, s. 121.

⁷¹ Y. Devletâbâdi, *a.g.e.*, ss. 245-250; Melikzâde, *a.g.e.*, s. 114.

konularıyla ilgili sorular sorulmuştur⁷². 1899'da açılan “*Medrese-i Lokmâniye*,” tıp ağırlıklı olarak açılmıştır. Daha önce kapatılan Terbiyet okulunun Avrupalı ve İranlı öğretmenleri bu okulda istihdam edilmiştir⁷³.

Sonuç

İran'da XIX. asır boyunca yapılan eğitim reformları ve açılan Batı tarzı okullar, bazı muhalefetlerden dolayı beklenen faydayı sağlamamışlardır. Yeni okullar, ülkenin ihtiyaç duyduğu eğitim-öğretimin kalitesinin yükseltilmesi endişesinden uzak bazen siyasi ve fikri isteklerin sonucu açılmıştır. Kaçar idaresinin bu sahada inisiyatifi batılı devletlere kaptırıldığı, ülkenin ihtiyaçlarına göre tasarrufta bulunamadığı görülmüştür.

Yeni okulların açılışında iki unsur etkili olmuştur. Birincisinde ülkenin geri kalmışlıktan kurtulması için Avrupa tarzı eğitim vazgeçilmez bir duruma getirilerek toplumun üst tabakası tarafından destek görmesi sağlanmıştır. Avrupa seyahatlerine çıkan devlet görevlileri bu fikri iyice kabul etmişlerdi. Şahların bu süreçte yetersiz olmaları ve ihtiyaca binaen milli karakterli okulların açılmasını sağlayamamaları, başka unsurların etkili olmalarına fırsat vermiştir. İkincisinde ise İngiltere ve Fransa'nın emperyalist gayelerle yeni okulları kendi kontrollerine almaları ve her türlü maddi destekten geri durmamaları olmuştur. İran'daki Ermeni ve diğer zimmilerin bu sürece destek vermeleri başarıyı beraberinde getirmiştir. Daha sonra açılan milli okulların da yapılan propaganda neticesinde ulemaya kötü gösterilmeleri, durumu karmaşık hale getirmiştir. Milli okullardan bir kısmı bu sebeple kapatılmıştır. Osmanlı Devleti'nden örnek alınarak kurulan Dârü'l-Fünun ve Rüşdiyye okulları, İran'ın bu sahadaki ihtiyaçlarına göre tanzim edilmediği için yabancıların çalıştığı okullar haline gelmiştir. Yabancı eğitimciler de kendi amaçları doğrultusunda ve kendi kültürlerinin hâkim olması için çalışmışlardır.

Saltanat tahtında en uzun süreli oturan Nasirü'd-din Şah'ın eğitim-öğretim işlerine önem vermekten ziyade ulemanın desteğini saltanatı için zaruri görmesi, bu sahada başarılı olmasını engellemiştir. Avrupa'ya

⁷² Humâ Nâtk, *Kâmâme*, s. 44; Abdullah Mostofi, *Şerh-i Zendeğani-i Men ya Tarih-i İçtimai ve İdari Devre-i Kacar I*, Tahran 1981, s. 71.

⁷³ Ümid, *a.g.e.*, s. 63; H. Nâtk, *a.g.e.*, s. 67.

düzenlediği seyahatlerde İran'ın milli kaynaklarını İngiliz sermayedarlara peşkeş çekmesi, eğitim alanında yapılacak yeniliklerde ulemanın kendisine güven duymamasına sebep olmuştur. Ayrıca şahın etrafında toplanan ve şahsi menfaatlerini ülke menfaatlerine tercih eden insanların halk nezdinde kalmaması, halkın yeni okullara bakışımı olumsuz etkilemiştir.

Kaynakça

- Âdemiyet, Feridun, *Emûr Kebîr ve İran*, Harezmi, 7. baskı, Tahran 1983.
- Arjomandi, Kâmrân “*The Emergence of Scintiy in Iran: Controversies Surrounding Astrology and Modern Astronomy in the Mid-Nineteenth Century*”, *Iranian Studies*, vol.30, nos.1-2(1997).
- Âştîyânî Abbas İkbâl, *Mirza Takî Han Emûr Kebîr* (Tahkik: İrec Afşar), Tahran 1961.
- Curzon Nathaniel, George. *İran ve Kazıyye-i İran*(Çvr: Gulâm Ali Vahid Mazenderani), İlmî ve Farhangî, Tahran 2001.
- Devletâbâdî Yahyâ, *Hayât-i Yahyâ*, C I, Tahran 1992.
- Dieulafo Jen-i, *Seferatname-ı Madam Dieulafo*, (Çvr. Frehveşi,) Donyaye-ı kitab, Tahran 2003.
- Ekhtiar Maryam, *The Dar al-Fonun Educational Reform and Cultural Development in Qajar Iran*, PH. D. Dissertaion, Neww York University 1994.
- Fauvriér Joannes, *Se Sâl der Derbâr-i İran* (Çvr. Abbas İkbâl), be Kûşîş-i Humâyun Şehidi, Duniyâ-yi Kitap, Tahran 1972.
- Flanden Ujun Naplun, *Sefer Nâme-i Eugene Flandin be İran der Sâlhâ-yi -i 1840-1841*, (Çvr. Hüseyin Nur Sâdıkî), 2. baskı, İsfahan 1945.
- Hidayet Muhbiru's-saltana, *Hâtrât ve Heterat*, Zevar, 4. baskı, Tahran 1984.
- İhtîşâmü's-saltana, *Hâtrât-ı İhtîşâmü's-saltana*, (Tahkik: Muhammed Mehdi Musevî), Tahran 1988.
- İsmaili İsmet, “Gozâriş-i ez Bünyâd-i Mevkûfât-ı Serdâr Firuzkûhi”, *Vakf-ı Mîrâs-ı Câvidân*, Sal: 3/3-4, Sal: 2006.

- İşrâkî Mehdi, *Dârü'l-Fünun: Goftari der Hüviyet-i Dârü'l-Fünun ve Câygâh-i Ân der Tarih-i Muasır-ı İran, Pejuheşkedey-ı Telim ve Terbiyet*, 2. baskı, Tahran 2007.
- İtimadü's-Saltane Muhammed Hasan, *Mîr'âtü'l-büldân*, be-kûşîş-i Pertev Nûrî ve Muhammad Sipanlu, III, Tahran 1985.
- İtimadü's-Saltane Muhammed Hasan, *Târih-i Muntazam-ı Nâsirî III*, (Tahrik: Muhammed İsmail Rizvani), Tahran 1984.
- Keremeti Yunus, "Ta'lim ve Terbiyet," *Dâiretu'l Me'ârif-i Bozorg-i İslam XV*, Tahran 2008.
- Kesrevi Ahmed, *Tarih-i Meşrûte-i İran*, 16 Baskı, Emîr Kebîr , Tahran 1991.
- Mahbubi Erdekânî Hüseyin, *Mukaddimeî der-Bâb-i Âşinâi-yi İran bâ-Mezâhîr-i Temeddün-i Garb*, Defter-i Mutâleât ve Bernâme-rîzi-yi Ferhengî, Tahran 1974.
- Mahbubi Erdekânî Hüseyin, *Tarih-i Müessesât-ı Temediün-i Cedid der-İran I*, Danişgah-ı Tahran 1991.
- Mecelle-i Talim ve Terbiyet*, No: 6, Sal: 4
- Mecelle-i Yâdigâr*, Salise, Sayı: 6-7
- Mecelle-i Yâdigâr*, No: 3, Sal: 10
- Mekkî Hüseyin, *Ẓindegâni-yi Mirza Takî Han-ı Emîr Kebîr*, Tahran 1994.
- Melikzâde Mehdi, *Tarih-i İnkılâb-ı Meşrutiyet-i İran III*, Tahran 1992.
- Melikzâde Mehdi, *Nigâhi be Umûr-i Hayriye der Devre-i Kaçar*, Rey 2006.
- Mustufi Abdullah, *Şerh-i Ẓendegani-i Men ya Tarih-i İçtimâi ve İdari Devre-i Kaçar I*, Tahran 1981.
- Nâtk Humâ, *Fereng ve fereng meâbî ve Risâleî İntikâdi Şeyh ve Şuyûh*, Zamâne No, No: 12, (Editör: Mehrdâde Mihriban) Tahran 1986.
- Nâtk Humâ, *Kârnâme-i Ferhengî der İran*, Tahran 1996.
- Nâtk Humâ. *Medâris-i Fransevî der İran 1837- 1921 ba Mukedemi-ı Feridun Âdemiyet*, Tahran 2001.
- Nâzımü'l-islâm Kirmânî Muhammed, *Târih-i Bidârî-yi İran III*, Tahran 1985.

- Necmâbâdi Muhammed, *Tıbb-ı Dârü'l-Fünun ve kutub-ı Dersi-yi Ân* (Tahkik: Kudretullah Rûşenî Zâfârânlu) *Danışgâh-ı Tahran* 1975.
- Ringer, M. Monika *Âmûziş, Dîn ve Goftemân-i İslâh-i Ferhengî der Devrân-i Kâcâr* (Çvr. Mehdi Hakikathâh), Koknus Tahran 2002.
- Rüşdiyye Fahreddin, *Żindegînâme-i Pîr-i Mâarif-i Rüşdiyye-i Bonyângezâr-ı Ferheng-i Novîn-i İran*, Tahran 1991.
- Rüşdiyye Şemseddin, *Sevanih-i Ömrü, Neşri Tarihi*, Tahran 1983.
- Rûznâme-i Ahter*, no: 36/8, Sal: 1882.
- Rûznâme-i İran*, no: 245, Sal: 1881.
- Rûznâme-i Maarif*, No: 1, Sal: 1899
- Rûznâme-i Nasiri*, No: 11/1, Sal: 1894.
- Rûznâme-i Şeref ve Şerafet*, No: 44. Sal: 1899.
- Rûznâme-i Vekâyi-i İttifâkiye*, No: 44, Sal: 1852.
- Rûznâme-i Vekâyi-i İttifâkiye*, No: 458, Sal: 1860.
- Sipihr Abdulhüseyin, *Mirâtu'l-Vekâyi-i Muzafferî ve Yâddâştâ-yi Melikü'l-Müverrihîn* (Tahkik: Abdulhüseyin Nevâî), Tahran 1989.
- Tarihçe-i Maârif-i İran, *Mecelle-i Ta'lim ve Terbiyet*, No: 6, Sal: 4
- Umîd Hüseyin, *Târih-i Ferhengi-i Azerbaycanî*, Tebriz 1953.
- Yağmâyî İkbâl, *Medrese-i Dârü'l-Fünun*, Tahran 1997.